

2. *Gažikanes vaj romanes?* Jazykové postoje olašských Romů jedné východoslovenské komunity ke třem místně užívaným jazykům¹

¹ Tato kapitola vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P10 – Lingvistika, podprogram *Romové v synchronní i diachronní perspektivě*.

V české a slovenské odborné literatuře věnované Romům se překvapivě málo příspěvků věnuje tématu *bilingvismu* Romů a postoju Romů k jazykům,² kterými hovoří, což do značné míry platí i celosvětově (Matras, 2002), i když v posledních letech dochází na tomto poli zejména v zahraničí k publikování nových poznatků (Pinter, 2011; Bakker, Matras, 2013 a další). Obecně představují témata jako bilingvismus, jazyková směna a přepínání jazykových kódů jedny z oblastí, které jsou v posledních desetiletích předmětem zkoumání významných zahraničních badatelů zejména na poli lingvistiky, sociolingvistiky a sociální antropologie, a o kterých bylo publikovaných velké množství studií (Bell, 2013: 113; Auer, 1998: 1).

Kolektivní sborníky i monografie věnované romské problematice se jen velmi zřídka dotýkají těchto témat. Je s podivem, že při popisu a analýze situace obcí, ve kterých žijí Romové společně s Neromy, bývají sociolingvistické aspekty interetnické komunikace, zejména různých postojů k jazyku zcela opomíjeny.³ V konkrétních interakcích hraje právě volba jazykového kódu a postoje k nim značnou úlohu a protkává a dotváří meziskupinové interakce. Řada autorů přitom tento aspekt nikterak nereflektuje ani se nad ním nezamýšlí.

Bilingvismus (tedy „dvojjazyčnost“) je u Romů celosvětově rozšířený jev a je charakteristický také pro romské skupiny na drtivě většině území Slovenska a částečně také v České republice. Zde má vlivem snižujících se kompetencí mluvčích v romštině dnes již ustupující charakter.⁴ Na Slovensku (a spíše ojediněle také v ČR) není výjimkou ani *plurilingvismus*, tedy situace, kdy Romové žijící v určitých lokalitách hovoří více jazyky. Nejčastěji se jedná o romštinu plus oficiální nebo nejrozšířenější majoritní jazyk v dané oblasti (tj. slovenština popř. maďarština a jejich místní dialekty) a vedle toho další jazyk, který je místně rozšířen (oblastně především maďarština nebo rusínština) nebo případně také jiný romský dialekt. Na Slovensku bývá u romsky hovořících bilingvních a plurilingvních Romů mateřským jazykem nejčastěji romština, i když situace se může lišit v různých lokalitách nebo i rodinách a je proměnlivá v čase. K akvizici dalšího jazyka, popř. jazyků dochází často až při nástupu do školy, méně často již v předškolním období (Hübschmannová, 1979; Pinter, Menyhart, 2005; Kolmanová, 2007 a další autoři).

² Výjimkou např. Hübschmannová, 1979.

³ Seminář romistiky se na otázku postojů k jazykům Romů v ČR soustředil v navazujících sociolingvistických výzkumech v letech 2007 – 2010, většina z výstupů z těchto dílčích témat výzkumů ale nebyla dosud publikována.

⁴ Na základě výsledků plošného výzkumu, který v ČR v letech 2008 – 2010 realizoval Seminář romistiky FF UK v Praze, vyšlo najevo, že nejmladší romskou generaci lze s ohledem na jazykové kompetence mluvčích v romštině rozdělit zhruba na třetiny. Zatímco jedna třetina romských dětí rozumí maximálně základním romským frázím a slovům, pouze u třetiny vzorku byla zjištěna bezproblémová schopnost komunikovat v romštině. Zbývá třetina se pohybuje někde mezi těmito póly. Zajímavé pro kontext této kapitoly je, že u olašských dětí v České republice byla kompetence v romštině naopak bezproblémová: ve sledovaném výzkumném vzorku bylo 97% olašských dětí bezproblémovými mluvčími olaštiny (Kubaník, Červenka, Sadílková, 2010).

Ve své kapitole se zaměřím na popis jazykové situace jazykového repertoáru jedné konkrétní trilingvní komunity olašských Romů, která je do určité míry subetnicky smíšená s neolašskými Romy (tzv. *Rumungri*). Budu se zabývat zejména postoji olašských Romů k jednotlivým jazykům a otázkou prestiže užívaných jazyků v této řečové komunitě. Pokusím se představit vícejazyčnost zdejší romské komunity prostřednictvím „emic focus“, který nabízí komplexnější a zároveň i komplikovanější pohled, než běžně na poli lingvistiky badatelé užívaný „etic focus“. Při popisu a analýze jazykových postojů olašských Romů se budu snažit ukázat, že tyto postoje nereflektují pouze vztah k jazyku, ale také sociální postavení jazykových skupin. V závěru se budu věnovat také otázce vhodnosti použití pojmu *diglosie* (tj. současnému používání dvou či více jazyků s odlišnou sociální a kulturní funkcí) pro popisovanou jazykovou situaci v obci „Borovany“ a načrtnu redefinici tohoto pojmu pomocí již zmíněné optiky „emic“ vs „etic“.

1. Metodologická vsuvka

Svá tvrzení zakládám na vlastním dlouholetém terénním výzkumu v subetnicky smíšené romské osadě ve východoslovenské obci, kterou v rámci etiky výzkumu a anonymizace zkoumané lokality nazývám „Borovany“. Tato lokalita je předmětem mého zájmu po 14 uplynulých let. Za tuto dobu jsem byla svědkem nejrůznějších interakcí a situací, jejichž součástí jsem se sama nevyhnutelně stala. Zaznamenala jsem řadu audio a několik videonahrávek, překračující území této obce, které byly pořizovány v různých každodenních i nevšedních situacích. Vzhledem k mému častému pohybu v obci za doprovodu mých romských hostitelů mne začali někteří místní neromští obyvatelé považovat za Romku, i přes značnou fyziognomickou nepodobnost s mými romskými informátory, což napomohlo autentickému zúčastněnému pozorování (nejen) jazykových kontaktů Romů s Neromy na území obce. Výhodou pro úspěšnou participativní observaci jakožto i hlavním důvodem mého domnělého romství byla moje znalost olašské romštiny (doplňovaná spíše pasivní znalostí romštiny severocentrální), kterou jsem po vzoru svých informátorů při pohybu v neromské části obce používala.

Jsem si vědomá skutečnosti, že tvrzení založená na pozorování a analýze situace v jedné obci nebo, lépe řečeno, v jedné komunitě, není možné zobecňovat a vyvozovat z nich závěry pro situaci Romů na Slovensku nebo olašských Romů obecně. Situace v této obci je totiž značně netypická, právě již nastíněnou značnou subetnickou smíšeností, která je jinak pro celkově přísně endogamní olašské Romy spíše výjimečná.

Jak jsem již zmínila, ve své kapitole se zaměřuji zejména na skupinu olašských Romů a jejich jazykových postojů. Jsem si také vědomá toho, že některá moje tvrzení

mohou vyznívat poněkud *vlachocentricky*, což je způsobeno tím, že se pokouším čtenářům přiblížit pohled lokálních aktérů, optiku olašských Romů a jejich hodnotového systému, zahrnující postoje k jazyku a k vlastní identitě. Kde bude potřeba, pokusím se představit také postoje ostatních dvou jazykových společenství žijící na území obce.

2. Vícejazyčnost v Borovanech

V borovanské olašské osadě je běžný plurilingvismus: aktivní kompetence olašské romštiny, severocentrální romštiny, šarišského dialektu slovenštiny a spíše pasivní kompetence slovenštiny spisovné (škola, televize). Ta je doplňovaná u některých členů komunity v minulosti žijících v zahraničí také spíše pasivní znalostí češtiny. V případě Borovan můžeme hovořit o *dominantním bilingvismu* (Wei, 2004: 26), resp. *plurilingvismu*, tedy o situaci, kdy mluvčí lépe ovládají jeden z jazyků (olašská romština) a používají jej signifikantně častěji než jiné jazyky (severocentrální romštinu, slovenštinu). Olašskou romštinu můžeme v sledované lokalitě označit *silnějším jazykem* (Pinter, 2011: 13), neboť u olašských Romů v denní řečové praxi dominuje a je spojen ze strany Romů s vyšší prestiží. Již jsem se zmínila, že v závěru textu se budu věnovat otázce používání termínu diglosie u borovanských Romů, zatím pouze nastíním, že zde můžeme hovořit o *diglotické situaci*, neboť jednotlivé jazyky pokrývají odlišné domény a funkčně se doplňují. Ve svém příspěvku pro *Romano džaniben* (Hajská, 2012) jsem se věnovala jazykovým doménám olašské romštiny a severocentrální romštiny a problematice přepínání jazykových kódů mezi nimi. V tomto příspěvku se zaměřím zejména na jazykovou doménu slovenštiny, resp. šarištiny. Pokusím se představit z *emického*, romského uhlu pohledu, s jakými statusy se pojí užívání šarištiny, resp. spisovné slovenštiny a za jakých okolností dochází k užívání těchto jazyků. Zároveň se zamyslím nad tím, jaké sociální významy s sebou nese užívání jednotlivých jazyků. Ukážeme si, že jazyk a jeho aktivní užívání v sobě nese nejen význam demonstrace etnické příslušnosti, ale i vícerých sociálních a společenských statusů. Vzájemná interakce Romů s Neromy v sobě takovéto postoje obsahuje a jednotlivé situace jsou jimi přímo protkány.

2.1. Jazykové komunity v Borovanech

Na území východoslovenské obce Borovany se nachází dvě romské osady. Ač jejich obyvatele vnímají neromští obyvatelé vesnice poměrně monolitně, jazyková situace v každé z nich je rozdílná – a zároveň odlišná od jazykové situace v neromské části obce. V rámci Borovan můžeme tedy najít tři jazyková společenství:

1) Neromové: „Šarišania“/*gáže*⁵/*gadže*⁶/*gadžovia*⁷ – obyvatelé vesnice, hovořící mezi sebou šarišským dialektem slovenštiny. Většina Neromů aktivně ovládá spisovnou varietu slovenštiny a pravidelně ji užívá v korelaci s dosaženým vyšším vzděláním či vykonávanou profesí. Neromové neovládají ani jeden z romských dialektů, kterými se hovoří na území obce, někteří z nich znají maximálně několik základních slov.⁸ V celkovém počtu obyvatel Borovan zaujímají Neromové více než 90% většinu.

2) „Rumungři“: *Rumungri*⁹/*Roma*¹⁰/*Cigáni*¹¹ – obyvatelé od obce vzdálenější romské osady v extravilánu obce. Tito Romové mezi sebou hovoří tzv. severocentrální romštinou (Matras: 2002, 8 – 9), která se laicky nazývá též „slovenská“ nebo „východoslovenská romština“. Ovládají také šarišský dialekt slovenštiny a pasivně také standardní spisovnou slovenštinu. Mluvčí severocentrální romštiny nehovoří olašsky, jen někteří (a pouze částečně), ale olaštině rozumí, což je dáno různou intenzitou kontaktů s jejich olašskými sousedy u různých jednotlivců. Jedná se asi o padesátičlennou rozšířenou rodinu.

3) Olaští Romové/*Vlašika*¹²/*Vlachy*¹³/*(Olaskí) Cigáni* – obyvatelé olašské (dnes již částečně subetnicky smíšené) osady nacházející se v těsné blízkosti vesnice (územně ještě v intravilánu, v očích neromských obyvatel obce ovšem za její hranicí) hovoří mezi sebou olašskou (resp. vlašskou¹⁴) romštinou, s „Rumungry“ (včetně přivdaných či přiženěných rumungerských partnerů) severocentrální romštinou a s obyvateli vesnice šarišsky. Opět, spíše pouze pasivně a pouze někteří ovládají spisovnou slovenštinu. Olaši tvoří asi 7% obyvatelstva obce.

Olaští Romové jsou jedinou skupinou, která ovládá všechny jazyky užívané na území obce. Ve skutečnosti hraje tato zdánlivá výhoda malou roli a nemá žádný vliv na rozložení moci nebo prestiže v obci. Romština není považována neromskou většinou

⁵ Olašský termín pro Neromy je sg. *gážo*, pl. *gáže*.

⁶ Termín neolašských Romů pro Neromy.

⁷ Ve slovenštině přebírají i Olaši lokálně rozšířenou podobu slova ze severocentrální romštiny: hláska „dž“ nahrazuje jinak olaštině vlastní hlásku „ž“.

⁸ V obci žije nebo žilo několik Neromů, kteří uměli nebo rozuměli romsky. Jednalo se o geograficky nejbližšího souseda Romů, který se od olašských Romů naučil pasivně olašsky a několik málo dalších, kteří buď chodí či chodili do jedné z osad (většinou maximálně pasivní znalost severocentrální romštiny) nebo žili v partnerství s Romkou.

⁹ Jedná se o označení Olachů pro neolašské Romy, v olaštině se užívá tvar sg. *Rumungro*, pl. *Rumungri*. Tento termín v sobě nese určitou negativní konotaci, proto jej budu uvádět v kurzívě, ve tvaru jak jej uvádějí olaští Romové a nebo v uvozovkách v počestném tvaru.

¹⁰ Emický termín mluvčích severocentrální romštiny v tomto dialektu.

obyvatel obce za plnohodnotný jazyk, ale za jakousi „hatmatilku“. Mezi jejími dvěma variantami Neromové nerozlišují. Na užívání romštiny na veřejnosti se dívají s ne-libostí a podezřívavostí. S různě emočně zabarvenými poznámkami „nemluvte cigánsky“ se setkávají Romové pravidelně: ve škole, na ulici, v obchodě, v hostinci, v autobuse a kdekoli jinde ve veřejném prostoru. Tyto poznámky ovšem Romové přecházejí, aniž by se jimi jakkoliv řídili, a dále společně hovoří svým jazykem. V Neromech toto (z jejich pohledu až ostentativní) užívání romštiny v některých situacích vzbuzuje nejrůznější emoce, od vzteku, přes posměch až po obavy či strach. Z pohledu Romů přitom oni sami pouze hovoří svým mateřským jazykem a tato situace je pro ně zcela přirozená.

2.2. Akvizice dalších jazyků: *gažikanes* nebo *romanes*?

Dříve než se budu věnovat doménám jednotlivých jazyků z jazykového repertoáru borovanských Olachů, pozastavím se u způsobu jejich učení a osvojování (tzv. *akvizice*).

Již jsem zmínila, že děti v olašské romské osadě se učí jako prvnímu jazyku olašské romštině. Ve třech či čtyřech letech jsou zpravidla monolingvními mluvčími olašské romštiny, i když jsou v kontaktu i s dalšími jazyky. Jejich okolí se na ně ovšem cíleně snaží mluvit monolingvně (tj. *olašsky*), a to i v rodinách subetnic-ky smíšených. V nich je vyvíjen značný tlak na přivdané partnerky, ale ojedinele i na přiženěné partnery mluvit na děti pouze olašsky, nikoliv *rumungersky* (více Hajská, 2012). K akvizici dalších jazyků dochází na konci předškolního období a nebo až při nástupu do školy. Zde je třeba zmínit zajímavou dichotomii při akvizici dalšího jazyka, pokud je novým osvojovaným jazykem *gažikani šib*, tedy „gadžovština“, jazyk Neromů (hovoří se potom *gažikanes*¹⁵), a jiná je situace, je-li dalším jazykem *romani šib/romanes*, tedy romština, jakožto jazyk jiné romské skupiny.

Přirozený pohled Romů na svět jakožto rozdělený na svět Romů a Neromů, kdy mezi Neromy jsou počítáni všichni obyvatelé světa vyjma Romů, se v tomto případě promítá i do procesu osvojování dalších jazyků. Tento z pedagogického hlediska mimořádně důležitý jev je majoritním školstvím zcela přehlížený a nereflaktovaný. Podle mých romských informátorů se jinou formou romské dítě učí *gažikanes* a jinou *romanes*. Jak řekl jeden můj informátor slovensky: „Gadžovs-ky sa učíme po gadžovs-ky

¹¹ Termín Neromů pro Romy obecně.

¹² Emický termín olašských Romů pro vlastní skupinu.

¹³ Termín neolašských Romů pro Olachy.

¹⁴ Budu v této studii užívat termín „olašská“, který je zažitéjší nežli poněkud nezvyklý, přestože lingvisticky korektnější termín „vlašská romština“. Romština v Borovanech patří mezi tzv. „severovlašské dialekty“, konkrétně mezi dialekty „lovárské“ (Elišák, Wagner, Wagnerová, 2005).

¹⁵ Níže se budu věnovat rozlišování Romů mezi spisovnou romštinou a šarištinou a postojům k těmto dvěma varietám slovenštiny.

a romsky po romsky.“ Termíny *po gadžovs-ky* a *po romsky* rozumějme jako příslovečné určení způsobu učení: měl na mysli rozdílné způsoby a strategie osvojování si těchto dvou řečí. V případě osvojování „gadžovštiny“, tj. řeči Neromů, přitom nehraje velkou roli, o jaký další *gažikani šib*/neromský jazyk se jedná.¹⁶ Na základě možnosti komparace téměř identické situace olašských rodin pocházejících původem z Borovan na Slovensku, v ČR, ve Švédsku nebo ve Velké Británii jsem došla k závěru, že způsob akvizice druhého jazyka ve smyslu prvního neromského jazyka (*angluni gažikani šib*) je totožný, ať již je tímto jazykem slovenština, maďarština, čeština, švédština nebo angličtina. V případě olašských Romů žijících v Borovanech je tímto prvním osvojovaným neromským jazykem ve všech případech slovenština¹⁷ (další jazyky do jazykového repertoáru Romů žijících v obci nepatří, s výjimkou češtiny v několika případech).

Romské děti z Borovan pokračují svou vzdělávací kariéru po absolvování místní obecní malotřídky na „osobitné škole“ v nedalekém městě. V jejím kurikulu již není výuka dalšího cizího jazyka. Učitelé obecní základní i městské praktické školy jsou svorně přesvědčeni, že romské děti se nacházejí v *tak nízkém pásmu* mentální retardace, že pro ně není možné naučit se cizí jazyk. Tento postoj je poněkud paradoxní, když si uvědomíme, že olašské děti hovoří (na rozdíl od svých monolingvních neromských spolužáků) třemi jazyky/a až čtyřmi jazykovými kódy, přičemž k akvizici nemateřských jazyků (šarištiny, spisovné slovenštiny a severocentrální romštiny) dochází téměř současně, během prvního roku nebo prvních let školní docházky. Je ale zajímavé, že pokud se děti (ve vzácných případech odlišné vzdělávací trajektorie) na druhém školském stupni skutečně začnou učit cizí jazyk (nejčastěji angličtinu), cílená edukace cizího jazyka prostřednictvím učení se jednotlivým pojímům a vytrženým gramatickým pravidlům je pro romské děti natolik v rozporu s předchozí zkušeností s *přirozenou, neřízenou akvizicí* (Wei, 2004: 26) dalších jazyků, že tyto děti mají často problém naučit se i několik základních slovíček.

V následující tabulce stručně nastíním jazykový repertoár a způsob akvizice dalších jazyků u jednotlivých jazykových skupin žijících v Borovanech (**Tabulka 1**).

¹⁶ I když proces osvojování je podobný, postoje k různým *gažikanes* se liší podle země pobytu a podle vnímání potřebnosti a užitečnosti osvojit si ten který jazyk a zároveň dle stupně uzavřenosti řečové komunity. Například na děti v rodinách nově přichozích do Velké Británie je kladen větší důraz, aby se naučili anglicky. Výhody akvizice angličtiny může sdílet celá rodina a její zvládnutí je považováno pro ekonomické ukotvení rodiny za nezbytné.

¹⁷ Většinou se jedná o spisovnou slovenštinu osvojovanou ve škole, doplňovanou zároveň znalostí šarištiny: tou s dětmi hovoří mimo jiné jejich učitelka ve chvíli, kdy skončí vyučování.

Tabulka 1:
Podoby akvizice jednotlivých jazyků
a převažující období akvizice těchto jazyků

JAZYK	SKUPINA		
	OLAŠTÍ ROMOVÉ	RUMUNGŘI	NEROMOVÉ
Olašská romšтина	Mateřský jazyk (rané dětství)	• R. z druhé osady v obci: nenastává • Přiřazení/přivdané mezi Olachy ¹⁸ v dospělosti (přirozená akvizice)	Nenastává
Severocentrální romšтина	V předškolním věku nebo ve škole (primární/přirozená akvizice)	Mateřský jazyk (rané dětství)	Nenastává
Šarišтина	Předškolní/školní věk (převažuje přirozená akvizice)	Předškolní/školní věk (převažuje přirozená akvizice)	Mateřský jazyk
Slovenština (spisovná varieta)	Ve škole (sekundární akvizice ve škole)	Ve škole (sekundární akvizice ve škole)	(Mateřský jazyk) Od raného dětství (převažuje přirozená akvizice)

Zdroj: Markéta Hajská

2.2.1. Akvizice slovenštiny

K akvizici slovenštiny dochází u dětí olašských Romů většinou až s nástupem do školy, a to i přesto, že tyto děti byly slovenštině soustavně vystavované celé předškolní období. Děti olašských Romů slovensky při nástupu do školy až na několik slov a frází většinou nerozumí, což může být překvapivé, vzhledem k tomu, že běžnou kulisou každé domácnosti je slovenština znějící z televizorů a že děti často doprovázejí své

rodiče a další členy rodiny do vsi, kde tito dospělí hovoří s Neromy – opět slovensky. Situaci ovšem nejde jednoduše zobecnit, mezi dětmi existují značné rozdíly způsobené zejména různou mírou sociálních kontaktů s Neromy ze strany jejich rodičů: děti z několika rodin, kam běžně chodí Neromové na návštěvu a tráví zde někdy i celé hodiny, mají kompetence ve slovenštině vyšší. Jiné děti při nástupu do školy slovensky alespoň částečně rozumí, avšak jejich znalost je pouze pasivní. Některé děti slovensky rozumí dobře, avšak jejich slovní zásoba i gramatika je omezená. Jiné děti při nástupu do školy slovensky nerozumí téměř nic a nedokáží říci slovensky více než několik slov. Na výjimečnou situaci dítěte, které bylo schopno hovořit v pěti letech slovensky, bylo upozorňováno jako na nezvyklý jev (k této situaci došlo před několika lety, v rodině, kde žil starší bratr tohoto dítěte nějakou dobu s Neromkou). Fakt, že děti v pěti nebo šesti letech nehovoří slovensky, je zapříčiněn i tím, že žádné dítě z této romské osady v posledních minimálně dvaceti letech nenavštěvovalo mateřskou školku. Někteří dnešní třicátníci vzpomínají, že v době svého dětství do školky chodili a slovensky uměli už před příchodem do školy.

Vliv na neznalost slovenštiny u romských dětí předškolního věku mají bezesporu také zhoršující se interetnické vztahy v obci.¹⁹ Ty jsou způsobeny více faktory. Na úrovni obce je patrné, že Neromové velmi negativně vnímají zvětšující se počet romské komunity, způsobený jednak přirozeným přírůstkem a jednak příchodem (staro)nových přistěhovalců,²⁰ nepřehlédnutelně sem doléhají také celkové zhoršující protiromské nálady, patrné (nejen) v celém geopolitickém regionu východního Slovenska, podporované ekonomickou krizí a snižováním výše sociálních dávek. Vlivem všech těchto skutečností se místní romská komunita stále více uzavírá a vztahy s Neromy se zhoršují, čehož vedlejším důsledkem je nechození romských dětí do mateřské školy. Ta je paradoxně renovovaná z evropských fondů pod hlavičkou rozvoje příležitostí pro romskou komunitu. Školku však v době mého sledování ve školních letech 2000/2001 až 2013/2014 nenavštěvovalo ani jedno romské dítě. Nechození do školky má přímou souvislost s nedostatečnou znalostí slovenštiny u předškolních dětí.

Jiná je v tomto ohledu situace olašských dětí příbuzných rodin žijících v jiných lokalitách, např. v Prešově nebo v Košicích, kde děti do školky zpravidla chodí a mají tedy možnost naučit se slovensky již v předškolním období. Dle mých zjištění děti z Boro-

¹⁸ Přiřazení neolaští Romové, resp. častěji přivdané neolašské Romky nepocházejí (až na jednu výjimku) z osady Rumungřů na území obce, nýbrž většinou z okresních měst nebo jedné větší neolašské osady v blízkém okolí.

¹⁹ Interetnické vztahy vnímám jako zhoršující na základě dlouhodobé zkušenosti. V tomto smyslu o nich hovoří také Romové. Ani v roce 2000 nebyly protiromské nálady a určitá segregační opatření ničím výjimečným, takže je složité míru těchto postojů a nálad přesně určit.

²⁰ Do olašské osady se vrátili v posledních deseti letech přibližně 3 rodiny, které odtud před lety odešly, avšak v místě svého nového bydliště (ve slovenských městech) přišly o bydlení. Jedná se přibližně o 20 osob, pokud mezi ně započítáme i nové přichozí partnery a nově narozené děti původních dětí, dostaneme se na více než 30 osob.

van nastupují do školy zcela jazykově nepřipravené, neboť neovládají vyučovací (tj. slovenský) jazyk. V okamžiku nástupu do školy tak tyto děti vstupují do zcela nového, gádžovského světa, „kde je vše jinak“. Komunikace i interakce probíhá na základě zcela jiných pravidel a zároveň se zde hovoří jiným (pro některé nesrozumitelným) jazykem. Nový jazyk je učen v průběhu edukace, při které tak dochází k poněkud paradoxnímu procesu, kdy je tento první cizí jazyk dětmi osvojován jakožto nepřímý produkt procesu vzdělávání. Primárním cílem prvního ročníku je osvojit si základy čtení, psaní, počítání atp., romské děti se však zároveň intenzivně učí novému jazyku. Školní osnovy však tento fakt nikterak nezohledňují. Stejně tak nezohledňují odlišný způsob jazykové akvizice. Tak se děti v průběhu prvního roku setkávají s dvojnásobnou „cizostí“: *s cizostí jazyka a cizostí formy osvojování si nových poznatků*. Forma učení, založená na opakování a explicitním vysvětlování a precizním a kategorickým pojmenovávání věcí a jevů je pro ně cizorodým způsobem akvizice, s jakou se v romském prostředí doposud nesetkaly.

Z pohledu školy je jazyková nepřipravenost romských dětí z obou osad oproti neromským dětem natolik značná, že vedení borovanské základní školy nechává každoročně všechny romské děti, bez přihlídnutí k individuálním výkyvům ve schopnostech či intelektu, zopakovat ročník, tj. propadnout na konci prvního ročníku. Tuto praxi můžeme pozorovat dlouhodobě, systematicky ji zaznamenávám zejména v posledních pěti letech. Ročně takto propadne přibližně 5 – 10 romských dětí v první třídě. Škola touto formou řeší nepřipravenost romských žáků pro školní docházku a absentující přípravný ročník či docházku do mateřské školy. Psychologický dopad takového paušálního řešení na budoucí motivaci romských dětí dosahovat dobré učební výsledky je značný. Z nepochopitelných důvodů však tato praxe není vnímána jako eticky nepřijatelná a pedagogicky neprofesionální.

Podívejme se nyní opět na neznalost slovenštiny předškolních dětí z pohledu Romů. Situace, kdy děti přicházejí do školy jazykově nepřipravené (ve smyslu neznalosti vyučovacího jazyka), není důsledkem toho, že by rodiče nebyli schopni děti slovensky naučit. Je to důsledkem jiných hodnotových preferencí a odlišných postojů k jazyku. Primárním cílem olašských rodičů je naučit dítě olašsky. Osvojení slovenštiny se nechává na škole, jakožto něco, co stejně musí nevyhnutelně přijít, během povinné školní docházky. Není tudíž považováno za potřebné a vlastně ani za žádoucí, aby romský rodič učil své dítě slovensky a hovořil s ním slovensky. Pro proces sekundární jazykové socializace slovenštiny v průběhu školní docházky je tedy neodmyslitelné, že osvojování si nového jazyka probíhá zpravidla bez jakékoliv účasti rodičů nebo dalších dospělých z řad romské komunity. Určitý vliv při něm mohou mít sourozenci nebo další vrstevníci, při společných hrách či replikách rozhovorů (viz Kubaník, příspěvek v této publikaci).

Jak jsem měla možnost pozorovat, také proces učení se slovenskému jazyku a řešení úkolů z tohoto předmětu v domácím prostředí probíhá v olaštině. Pokud dojde k situaci, v některých rodinách velmi sporadické až absentující, kdy někdo z dospělých (rodiče, starší sourozenec) společně s dětmi dělá domácí úlohu, jsou dětem vysvětlovány instrukce, co mají napsat, přečíst či udělat v romštině.

2.2.2. Akvizice severocentrální romštiny (romanes)

Severocentrální romština je jazykem olaštině příbuzným jak gramaticky tak lexikálně, tudíž jeho akvizice je pro děti méně obtížná. Jedná se navíc o další *romanes*, tudíž jeho osvojování i způsob používání je pocíťováno jako bližší. Jeho akvizice probíhá odlišným způsobem, než jakým se děti učí *gažikanes*: dá se říci, že nesystematicky a neformálně. Wei ve své typologii bilingvismu nazývá situaci, kdy si člověk neosvojil druhý jazyk ve škole, ale přirozenou cestou, *přirozeným bilingvismem* (2004: 26). Z tohoto pohledu můžeme říci, že řada olašských dětí, zejména z etnicky smíšených rodin, je přirozeně bilingvní.

Děti olašských Romů v Borovanech jsou v dnešní době prakticky od malička vystavené kontaktu se severocentrální romštinou. Setkávají se s ní nejčastěji během návštěv neolašských příbuzných či jiných osob v osadě a nebo během kontaktů s neolašskými Romy z druhé osady, ke kterým dochází nejčastěji v centru obce. Děti se ale učí *druhou romštinu* nejčastěji od jiných vrstevníků, tj. dětí výše zmíněných Romů. Ke kontaktům s neolašskými Romy dochází zejména při výše zmíněných návštěvách neolašských příbuzných některých přiřazených/přivdaných Romů přímo v osadě. Situace variuje podle míry subetnické smíšenosti jednotlivých rodin: děti ze sňatkově endogamních rodin přijdou s „Rumungry“ mnohem méně často do kontaktu než děti ze sňatkově exogamních rodin.

Proces setkávání se s jazykem probíhá nejčastěji následujícím způsobem. Na návštěvu přijede rodina s dětmi. Dospělí většinou mluví, až na několik frází, hlavně s dospělými, děti často sedí a naslouchají. Potom jsou vyzvány dalšími dětmi ke společným hrám, které se odehrávají kvůli prostorově omezeným příbytkům hlavně ve venkovních prostranstvích osady. Zde se neolašské děti dostanou do kontaktu s olašskými dětmi, a společně hovoří – čím jsou děti starší, tím více se snaží napodobit jazyk přichozích dětí.

K aktivnímu osvojení severocentrální romštiny v minulosti docházelo (a v případě subetnických rodin stále dochází) až v době nástupu do školy. Olaští Romové v dospělém věku často uvádějí, že se severocentrální romštinu naučili až ve škole, kam chodili společně s dětmi „Rumungry“. Dnes je olašská komunita více subetnicky smíšená, než tomu bylo před dvaceti a více lety, což poskytuje prostor

pro častější setkávání se s severocentrální romštinou již v předškolním věku, než tomu bylo v minulosti. Děti však jsou od jejího užívání odrazovány a jsou nabádány k užívání olaštiny. Všechny borovanské děti dnes i v minulosti chodí do zdejší školy, vesnické malotřídky, nejvýše do 4. ročníku. Jak jsem již zmínila, je dlouholetou praxí ředitele školy s podporou školského úřadu tyto děti nejpozději při přestupu na druhý stupeň přeřadit do speciální školy v blízkém městečku s početnou komunitou neolašských Romů. Tam se olašské děti ocitají často sami ve třídě plné „Rumungrů“.²¹ V této situaci je nezbytné ovládnutí jazyka většiny dětí, tj. severocentrální romštiny. Je zajímavé si uvědomit, že škola pro olašské děti nemusí znamenat pouze prostor, kde se svým způsobem *mezi řádky* učí slovenštině, ale i platformu pro osvojení si místní variety severocentrální romštiny – od svých spolužáků během přestávek a v čase předcházejícím a následujícím školnímu vyučování.

Učení se tomuto jazyku probíhá za spontánních podmínek: bez překladů, opravování, vysvětlování rozsahu sémantických polí pojmů či zvláštností a odlišností z oblasti gramatiky. Děti se učí často způsobem *pokus-omyl*. Pokud řeknou něco v druhém jazyce chybně, setkají se s posměšnou reakcí nebo někdy i nadávkou, aniž by jim bylo vysvětleno, v čem přesně jejich chyba spočívala. Korekce někým z dospělých pomocí vyřčení správné formulace je podle mého pozorování spíše ojedinelá. Dítě se učí druhému jazyku v podstatě *zcela samostatně* a dá se říci i *samovolně*, takže se může zdát až překvapivé, že většina olašských dětí hovoří ve školním věku i dále v dospělosti severocentrální romštinou, bez výrazných chyb, vyjma několika nepatrných „vlachismů“.²²

Vraťme se nyní zpět k akvizici slovenštiny. V tomto kontextu je zajímavá skutečnost, že některé děti si naopak majoritní jazyk osvojily hlavně od svých neolašských spolužáků,²³ takže dnes hovoří slovenštinou, která je silně zabarvená etnolektem slovenštiny v podobě, ve které se běžně vyskytuje u mluvčích severocentrální romštiny. Jakkoliv jsou výzkumy rozdílů v *etnolektu* slovenštiny (popř. češtiny) u mluvčích severocentrální romštiny a olašských Romů dosud ve svých počátcích, některé prvky můžeme označit za příznačné. Tyto příklady dokládají, že spolužáci mají při akvizici dalšího jazyka, ať se jedná o osvojování si *gažikanes* nebo *romanes*, značný vliv. Zavedení modelu etnický rozdělých tříd, který se zrealizoval v borovanské základní škole poprvé ve školním roce 2013/2014, s deklarovaným cílem umožnit romským žákům lepší podmínky pro rozvoj jejich jazykových schopností, se tak podle mého názoru musí zcela minout účinkem.

²¹ Jedná se o etnický značně segregovanou školu, děti Neromů se v ní prakticky nevyskytují.

²² Tj. jazykový prostředek (lexikální, morfologický nebo syntaktický) přejetý do jiného jazyka z olašské romštiny.

²³ Zejména se jedná o děti, které chodily do školy v Košicích nebo Prešově v etnický segregovaných třídách, kde byly od první třídy obklopeny rumunger-skými spolužáky.

2.3. Slovenština nebo šariština?

Tvrzení, že Romové v Borovanech hovoří šarišským dialektem slovenštiny, by nebylo zcela přesné a pro všechny jednotlivce platné. Slovenština, kterou Romové ovládají, je často protkaná *etnolektními prvky*. Může také představovat určitý stupeň na škále mezi šarištinou a spisovnou slovenštinou, neboť jsou individuálně v různé intenzitě zachovávány prvky těchto dvou variet slovenštiny. Se mnou, jakožto česky hovořící výzkumníci, navíc hovořili někteří informátoři, kteří pracovali v minulosti v České republice, *gažikanes* s řadou cechismů, tudíž můj obraz slovenštiny borovanských Olachů může být zkreslený.²⁴ Z toho důvodu jsou pro mne jejich jazykové kompetence ve slovenštině/šarištině obtížně hodnotitelné a jsem si vědomá možných zkreslení. Přesto si dovoluji vyvodit několik závěrů, které mám ověřené opakovaným pozorováním.

Někteří Romové ovládají oba dva kódy slovenštiny, spisovnou slovenštinu i šarištinu, a tyto jazyky kontextuálně používají (podobně jako jejich neromští sousedé): zatímco šarištinou hovoří se sousedy z obce, v obchodě či v hostinci, spisovná slovenština je užívána pro formálnější situace: pro komunikaci na úřadech v okresním městě, s lékařem, při telefonování při shánění zaměstnání nebo také například při rozhovoru s výzkumníkem z Čech. Především na jazykové kompetence v šarištině, která je v tomto regionu Slovenska nejrozšířenějším nářečím slovenštiny, má vliv také intenzita interetnických vztahů: čím jsou kontakty Romů s jejich neromskými sousedy četnější a vitálnější, tím plynulejší a bezproblémovější jsou kompetence Romů v šarištině. Naopak, ovládání pouze spisovné slovenštiny může značit akvizici slovenštiny pouze v rámci školy, tedy nízkou míru interetnických kontaktů jedince či jeho rodiny s lokální neromskou societou.

²⁴ Níže, v oddíle věnované *diglosii*, se vedle toho zmiňuji, že někteří Romové automaticky přepínají do „vyššího kódu“, tj. do spisovné slovenštiny, resp. se o přiblížení k ní snaží.

Příklad 1:

Přivdaná nevěsta z obce s téměř několika tisícovou značně etnický segregovanou komunitou Romů hovoří na velmi dobré úrovni slovensky a ovládá bohatou slovní zásobu, kterou se naučila ve škole. Šarištinu při svém příchodu do Borovan až na pár základních frází téměř neovládala. V etnický zcela segregované rodné obci s oddělenou školní docházkou i dalšími institucemi přišla do osobního kontaktu s Neromy hovořícími tímto místním dialektem slovenštiny velmi zřídka, veškeré její sociální vazby a kontakty byly tvořeny pouze Romy. Její dominantní sociální kontakty mají přímý dopad na její jazykové kompetence, tudíž v době příchodu do Borovan ovládala kromě romštiny pouze spisovnou varietu slovenštiny. Odlišný je jazykový reper-

toár některých borovanských olašských Romů v dospělém věku, které jejich velmi sporadická školní docházka příliš nepoznamenala. Tyto osoby často komunikují se svými neromskými sousedy místní variantou šarištiny. Někteří z nich spisovnou slovenštinu neovládají a znají jí jen pasivně – především z televize.

2.3.1. Doména slovenštiny

Již jsem opakovaně zmiňovala, že komunikačním prostředkem mezi Romy je *romanes: vlaška* (olašsky) se hovoří společně s olašskými Romy, *rumungricka* (severocentrální romštinou) společně s „Rumungrý“. Konverzace mezi borovanskými Romy nikdy neprobíhá *gažikanes*. Slovenština je užívána výhradně v interetnické komunikaci, tj. pouze s Neromy.

Slovenštinu, resp. šarištinu zaslechneme v osadě jen zcela výjimečně. Pokud se zde ovšem ocitneme coby Neromové – nemluví romštinu, budeme mít pocit, že je zde tento jazyk zcela běžný. Ovšem po čase zjistíme, že se jedná o nepřírozený mikrosvět, jazykovou bublinu, která provází návštěvníka neznalého romštiny od domu k domu. Se stěnou této pomyslné bubliny ovšem užívání slovenštiny končí. V osadě se přirozeně setkáme s šarištinou pouze při návštěvě Neromů u někoho z Romů či ve společném prostranství osady anebo během vyprávění, při reprodukci repliky nějakého dialogu s Neromy.

Během návštěvy Neromů z obce v olašské romské osadě hovoří Romové s návštěvníky šarišsky. Velkou roli pro konkrétní podobu řečové situace i volbu jazyka hraje situační a sociální kontext: tedy důvod návštěvy a vzájemný vztah návštěvníka s Romy – sociální blízkost či distance mezi nimi.²⁵

Užívání slovenštiny je tedy vyhrazeno pro komunikaci s Neromy a je přirozeně častější tam, kde dochází k intenzivnějším vzájemným setkáním: v obci, ve městě, v budovách institucí atp.

3. Paralelní komunikace

Ve všech veřejných prostorech platí, že užívání slovenštiny je kontextuální. Přičemž platí, že kontext není dán místem nebo tématem, ale *vztahem* k dalším účastníkům komunikace.

²⁵ Jazyková interakce s různými skupinami Neromů se mírně liší. Při komunikaci s „blízkými sousedy“, kterých si Romové považují a snaží se tento typ sociálních vazeb udržet, se těmto hostům více přizpůsobuje jazyk konverzace: šarištinu uslyšíme častěji. Jinou skupinu osob představují „píjáci“ – obyvatelé obce, pro které je jediným důvodem návštěvy osady konzumace alkoholických nápojů. Tyto osoby spojuje velká náklonost k alkoholu a velmi nízký sociální status mezi obyvateli neromské části vesnice. Postoj Romů k těmto pijákům je často negativní a jejich chování k nim velmi neuctivé. Tato neúcta je ale oboustranná a reciproční. Neromský „píjan“ svými romskými sousedy často pohrdá a vyjadřuje se o nich s despektem. Při rozhovoru s Neromy ve vsi Romové nevybíravě pomlouvá. Několik takových návštěvníků otevřeně přiznalo, že cíleně využívají situace, kdy mají Romové peníze a oni se zde můžou zadarmo opít, někteří také zadarmo najíst. Romové se o těchto osobách vyjadřují rovněž pohrdlivě a nezřídka je zesměšňují. Slovní konverzace s nimi je značně omezená a probíhá rovněž směrem k hostovi v šarištině, mimo něj potom vždy v romštině. Jinou kategorií osob jsou sociální pracov-

Slovenština se používá pouze *směrem k Neromům*. Konverzace, kterou vedou (olašští) Romové mezi sebou, probíhá paralelně v (olašské) romštině, někdy je i zároveň ostatním účastníkům komunikace tlumočeno, co se hovoří (přesto, že Romové rozumí oběma jazykům).

Příklad 2:

Prodavačka: „Chlieb už neni. Vypredaný.“

Romská nakupující/ke skupině/: *Phendas aba naj mánro.*

/- Řekla, že chleba už není./

Jiná Romka: *Puš, vaj inke ávla ades!*

/- Zeptej se, jestli dneska ještě bude?/

Romská nakupující/k prodavačce/: „A dneška ešte dojde?“²⁶

U této modelové situace, kdy se ve veřejném prostranství setkají během jedné konverzační situace Romové společně s Neromy, se na chvíli zastavím.

Jak již sem zmínila v úvodu tohoto příspěvku, *paralelní konverzace*, kdy v průběhu konverzace s Neromy ve slovenštině mezi sebou hovoří Romové romsky, je zdrojem rozhořčení a znepokojení na straně Neromů. Jen málokdo si uvědomuje, že vzájemná konverzace v romštině je pro Romy zcela přirozená, neboť je to jazyk, který ovládají nejlépe a přepínání mezi *jazykovými kódy* je pro ně tedy zcela spontánní. Neromy často paralelní přepínání do romštiny popouzí a znejišťuje. Na druhou stranu, toto znepokojení je částečně opodstatněné. Neromové, kteří romštinu neovládají, nevědí, co se v jinojazyčné části konverzace odehrává. Na základě vlastního pozorování se odvážím tvrdit, že Romové jsou si v určitém kontextu této komunikační výhody vědomí, a že toto znejištění může být vyvoláváno za určitých okolností záměrně. Znamená totiž komunikační převahu.

3.1. Vytváření nepřehledna

Vraťme se nyní k stručnému popisu situace v obci. Můžeme ji popsat jako interetnický napjatou. Neromové jsou zde ve všech ohledech vůči Romům v pozici moci a různými mechanismy se snaží toto své postavení udržet. Romové v Borovanech jsou v mnoha ohledech sociálně vyloučeni (kulturně, sociálně, ekonomicky, symbolicky, částečně i politicky) a žijí prostorově i sociálně na okraji společnosti v materiálně nuzných podmínkách. Materiální nedostatky a nevhodné podmínky k bydlení představují situaci, na kterou se Romové postupem času etablovali. Stinnou stránkou života v obci je

nice a úředníci či místní zastupitelé a (samozřejmě) také příslušníci policie. Ti představují návštěvníky, jejichž příchod vyvolává v Romech napětí až strach. Tyto osoby často přicházejí do osady z pozice moci a jsou vnímány jako nástroj represe. Romové mezi sebou i za této situace standardně hovoří romsky.

²⁶ Ukázka z přepisu nahrávky č. 2009-06-03-01, databáze autorů.

však pocit neustálé represe, kterou na Romy vytváří neromská část obce. V některých oblastech života jsou Romové bezesporu segregováni, což se významně projevuje v již zmiňované oblasti vzdělávání. Mateřská škola je etnicky segregovaná a výlučně neromská. Základní škola uplatňuje na základě etnicity, zaobalené pod roušku jazykových nedostatků, na romské děti jiná měřítko – nově vznikla i etnicky segregovaná třída. Mezi Neromy panuje obava, že se situace v obci může potencionálně proměnit v otevřenou násilí. Čas od času neromští sousedé Romům (zejména po hádce v opilosti v krčmě nebo jinde ve vsi) vyhrožují zbitím, zničením domů, někdy i vypálením či likvidací osady, přičemž dávají Romům často na vědomí, že jejich domy zde stojí nelegálně a pouze přechodně – „jednou dojde k jejich stržení“. Z pohledu zvenčí můžeme konstatovat, že mezi Romy se v tomto ohledu rychle šíří panika a že jejich obavy jsou mnohdy přemrštěné. Přesto je nutné uvědomit si, jaké represy a nátlaku jsou Romové vystavováni. Zajímavým příkladem této represe je terénní sociální pracovnice (dále TSP), spadající pod místní obecní úřad, která začala v posledních letech v osadě pracovat velice svérázným stylem. Tato pracovnice bez pozvání vtrhává do nitra romských příbytků a kontroluje, kdo se v nich právě nalézá. Mezi její „úspěchy“ patří odebrání několika dětí do ústavní péče, což je praxe, která se do jejího příchodu u borovanských olašských rodin nevyskytovala.

Romové se podobným tlakům z pozice moci mohou jen stěží bránit. Odvolávání se na lidská práva končí posměchem a připomenutím nelegálnosti jejich domů. Jednou z mála výhod, které na své straně Romové mají, je skutečnost, že se *gadžové* v osadě nevyznají a situace v ní je pro ně značně *nepřehledná*. Ukazuje se, že jednou ze strategií je toto *nepřehledno* podporovat. Čím je situace nejasnější, tím méně se Romové cítí ohroženi. Pravidla, které vedení obce nastavuje, jsou pocíťovány jako restriktivní a omezující. Požadavky, aby se v obci nezdržovali jiní Romové bez trvalého pobytu, jdou často proti příčinám individuálních trajektorií příchodů: nejčastěji příbuzných místních Romů, kteří z nejrůznějších důvodů hledají přechodné útočiště. Motivem příchodu může být hádka, (dočasný) rozchod s partnerem, ztráta bydlení ve městě nebo třeba jen obyčejná návštěva, která se protáhne na delší dobu. Pro Romy představuje fakt, že se Neromové – představitelé státního systému – v osadě nevyznají, nespornou výhodou. Podobnou výhodou představují přezdívky (neboli romská jména). Většina obyvatel osady má přezdívku, přičemž poměrně značná část Romů má přezdívku jmennou (Jozefovi se říká Karol, Zdeně se říká Irena). Tyto přezdívky používané Romy běžně v hovoru pomáhají vytvářet atmosféru *nepřehledna* a přispívají k znejasňování situací a interakcí, které se dějí v osadě. V hovoru s TSP Romové záměrně používají svá občanská jména a přezdívky se snaží nespojovat s konkrétními osobami. V paralelním hovoru v romštině, kterému ale tato pracovnice nerozumí, potom naopak hovoří o daných osobách v přezdívkách.

To, co platí v rovině sociálních vztahů a interakcí, ovlivňuje do značné míry i jazykové postoje. Olašská romština představuje jazykový kód, který je nesrozumitelný jak Neromům, tak převážně většině neolašských Romů. Olašská romština je tak v určitém ohledu brána jako *tajný kód* a skutečnost, že se nedá naučit ve škole nebo z knížek, jako jednoznačná výhoda. Jazyk, kterému nikdo nerozumí, Olachům pomáhá při komunikační situaci narušit jinak všude přítomnou pozici moci Neromů: často jen tím, že druhá strana ztrácí kontrolu nad situací. V napjatější interetnické situaci může sloužit hovor v romštině, byť obsahově zcela banální, jako manévrovací a znepekující prostředek. Druhá strana netuší, o čem se hovoří, a tato nepřehlednost situace v ní může vzbudit nejistotu, obavy nebo dokonce strach. V situacích, kterých jsem byla svědkem, jsem pozorovala tuto strategii jako obrannou situační strategii. „Jazykové nepřehledno“ se stalo jazykovým útočištěm, resp. jazykovou výhodou, která pomohla situačně balancovat sociálně nerovné a znevýhodněné postavení.

3.2. Skryté jazykové hry

Na pozadí interetnické komunikace rozehrávají olaští Romové různé skryté jazykové hry, které jsou založeny na kontextuálním přepínání jazykových kódů a hraní si se skrytými významy užití jednotlivých jazyků. Ve svém článku pro *Romano džaniben* (Hajská, 2012) jsem zmínila, že samotné přepnutí z olašské do severocentrální romštiny v sobě může nést skrytý význam. Stejnou funkci v sobě může nést přepnutí do slovenštiny, resp. šarištiny. Můžeme být svědkem situace, kdy spolu Romové hovoří před Neromy slovensky. Taková konverzace bývá z pohledu Neromů vyhodnocena jako transparentní a přehledná: všichni účastníci komunikační situace hovoří všem srozumitelným jazykem. Avšak jsou situace, kdy zdání klame. Právě kontextuální změna jazykového kódu z olaštiny (používané pro komunikaci mezi Romy za standardní situace) do slovenštiny v sobě může nést skrytý význam. Ten je ale zjevný pouze Olachům, kteří společně sdílí symbolický systém jednotlivých jazyků a jejich významů. Volba slovenštiny může být použita jako signál nestandardní situace, kterou dokáží rozklíčovat pouze romští účastníci komunikace: a právě na to je také spoléháno. Přepnutí kódu do slovenštiny může představovat skrytou jazykovou hru. Pokud spolu mluví borovanští v *gažikanes*, je na situaci pravděpodobně něco nestandardního nebo zvláštního. Antropolog Michael Stewart říká, že olaština (*romanes*) a její formalizované promluvy představuje prostor pro *čáci vorba* – „pravdivou řeč“ (Stewart, 2005: 48-49). Na tuto myšlenku můžeme v případě borovanských Olachů navázat a dále ji rozvést: *gažikanes* je v tomto případě prostorem pro pravý opak *čáci vorba*, totiž pro mlžení, nadsazování, nereálné výpovědi, demonstrující normativní rovinu hodnot, značně lišících se od hodnot reálných nebo přímo pro vymyšlení si.

Jeden můj informátor mi kdysi řekl větu obsahující známý Epimenidův paradox: *Phenó tuke jekh čáci vorba: o vlašiko Rom šoha či penla tuke o čačipe!* („Řeknu ti jedno pravdivé slovo: olašský Rom ti nikdy neřekne pravdu!“). Ve vztahu k Neromům a při používání jazykového kódu *gažikanes* tento paradox platí dvojnásob.

Příklad 3:

Jako příklad strategie, o které hovořím, může sloužit následující situace. Do osady jednoho rána přijel jeden Nerom z obce, kterému jeden z olašských Romů (nazývám ho zde Tibor) dlužil peníze. Tento muž se rozhodl, že si u něj Tibor dlužnou částku odpracuje kopáním studny. Přijel na korbě nákladního vozu do osady společně s dalšími Neromy a zastavil u jednoho z domů. Z pozice moci (vyvýšená pozice, vůz, krumpáče v ruce) zvolal, že hledá Tibora, aby mu okamžitě šel kopat. Jedna z Romek (nazývám jí zde Lada) zahlédla za domem Tiborova syna. Byl na místě, odkud nemohl přes roh domu vidět vůz s rozzlobenými gádži. Lada na chlapce co nejhlasitěji zavolala: „Igor, ocec doma?“ Tiborův syn ihned odpověděl: „Neni, dakdze išol.“ Tibor přitom doma byl. Syn o voze s rozzlobenými sousedy netušil, jasným signálem, že něco není v pořádku, byla ale slovenština: Lada by se ho ve standardní situaci zeptala romsky. Kdyby mu ale položila otázku romsky: *Igor, čo dad khére-j?*, velmi pravděpodobně by jí chlapec odpověděl po pravdě, že je doma.

4. Diglosie?

Vraťme se však zpět k lingvistickým otázkám spojeným s vícejazyčností ve zkoumané romské lokalitě. Jako jsem již výše zmínila, pro borovanské olašské Romy je charakteristický „plurilingvismus“, resp. „trilingvismus“. Můžeme však v borovanské situaci hovořit o „diglosii“?

Lingvista Tibor Pinter, který se věnuje tématice romského bilingvismu v střeoevropském prostoru, upozorňuje na poněkud problematické aplikování pojmu *diglosie* v prostředí některých romských skupin a upozorňuje na potřebu se zamyslet nad vhodností užívání termínu diglosie u jednotlivých romských jazykových společenství (Pinter, 2011). Připomeňme si nyní základní charakteristiky diglosie. Podle Fergusona o diglosii můžeme hovořit v situaci, když dvě variety jazyka koexistují napříč celým společenstvím a každá z nich plní určitou funkci (1959: 325 – 326). Jednou z hlavních charakteristik diglosie je specializace funkcí těchto dvou variet jazyka na „vysokou“ (dále značeno jako „V“) a „nízkou“ (dále značeno jako „N“) kdy varieta V je mluvčími považována v mnoha ohledech za nadřazenou varietě N (op. cit.: 326 – 327). Pro V-varietu obecně je charakteristická standardizovanost, kodi-

fikovanost a formálnost, pro N-varietu naopak hovorovost, nestandardizovanost a neformálnost. Fergusonova definice vztahující se ke komplementaritě funkcí variet téhož jazyka, např. spisovného, standardizovaného jazyka (V) a jeho místní varianty (N) bývá označována jako *klasická diglosie* (např. Kubaník, Červenka, Sadílková, 2010). Sociolinguista Joshua A. Fishman rozšířil pojetí diglosních situací. V diglosním postavení nejsou podle něj jen jazykové variety geneticky související, ale i jazyky geneticky nepříbuzné, pokud vyhovují kritériím „funkční specifičnosti“ (Fishman, 1967: 29, podle Pinter, 2011: 4). Pro tento typ diglosie zavádí pojem tzv. *diglosie rozšířené*. Toto pojetí se používá v tuzemské literatuře i pro situaci romštiny: ve významu čeština jakožto V-varietu, romština jakožto N-varietu (Hübschmannová, 1979: 41 – 49; Kubaník, Červenka, Sadílková, 2010: 11 – 12).

Otázky vymezení a funkcí pojmu diglosie plní již několik desítek let stránky odborných periodik na poli sociolingvistiky či psycholingvistiky. Z našeho pohledu představuje inspirativní zamyšlení rozlišování typu diglosie na *koloniální*, charakteristickou V-jazykem kolonizátorů a N-jazykem autochtonního obyvatelstva a *imigrační*, pro kterou je typický V-kód v podobě jazyka místního obyvatelstva a N-kód ve smyslu jazyka příchozích skupin (Bermel, 2010: 6 – 7). V tomto kontextu by bylo možné hovořit o situaci češtiny/slovenštiny a romštiny jakožto o „diglosii imigrační“. Britský lingvista Richard Hudson vyčlenil jako hlavní kritérium pro diglosii volbu kódu podle situací, nikoliv podle společenského postavení mluvčího (Hudson, 1996: 3 – 4, podle Bermel, 2010: 7). Toto tvrzení značně omezuje důležitost kritéria příbuznosti kódů a zdůrazňuje význam kritéria prestiže jazyka (Bermel, 2010: 7 – 8).

Vraťme se ale nyní k vhodnosti užití pojmu diglosie, respektive „rozšířené diglosie“, pro romské skupiny na Slovensku (a v Česku).

Tibor Pinter upozorňuje na problematičnost automatického aplikování pojmu diglosie na situaci romsko-slovenského (popř. maďarského nebo také českého²⁷) bilingvismu. Upozorňuje, že pokud považujeme romštinu jednoduše za jazyk ve smyslu a funkci N-variety, zastíráme tím sociální, kulturní a jazykové specifičnosti, různost a rozvrstvení jednotlivých jazykových komunit. Takový pohled podle něj uzavírá romštinu do úzkého kruhu užívání jazyka (2011: 4 – 5).

Z textu Tibora Pintera vyvstává pro účely tohoto příspěvku zajímavá otázka: můžeme v kontextu sledované obce považovat slovenštinu za „vysoký kód“ a romštinu za „nízký kód“? Optikou jazykové situace v Borovanech není odpověď na tuto otázku jednoznačná. Do značné míry je závislá na tom, z koho pohledu se na jazyky díváme. Z pohledu majority může znít odpověď „ano“. Romština je nízkým kódem charakterizovaným nestandardizovaností, neformálností a hovorovostí, ver-

²⁷ T. Pinter se věnuje zejména skupinám, které jsou v kontaktu se slovensky a maďarsky hovořícím jazykovým prostředím. Shodná situace je ale aplikovatelná i na situaci češtiny.

nakulárním jazykem používaným mezi Romy v jejich domácím prostředí a v jejich každodenních sociálních kontaktech. Tento možný pohled borovanských Neromů je ovšem zavádějící, už proto, že tato skupina sama v popisované diglotické situaci angažována není: N-kód, tj. romštinu, totiž neovládá ani nepoužívá.

4.1. Variety slovenštiny: klasická diglosie

Jazyková situace neromských obyvatel obce (Šarišanů) je sama o sobě diglotická. Spisovná slovenština, jakožto kodifikovaný, standardizovaný jazyk je typickou ukázkou V-variety, pro kterou je charakteristický psaný jazyk (beletrie, próza, poezie, odborná literatura, publicistika), používání ve formálních situacích (státní a veřejná správa, náboženské rituály – např. bohoslužby) a při školním vyučování. Vedle toho šariština je typickým příkladem N-variety v klasickém fergusonovském pojetí diglosie, pro kterou je typické domácí prostředí, lidová slovesnost, neformálnost a nestandardizovanost. Fergusonově definici klasické diglosie odpovídají i dvě různé variety téhož jazyka, standarní a nářeční.

Tabulka 2:
Znázornění klasické diglosie (spisovná slovenština/šariština)

V-VARIETA	N-VARIETA
Spisovná slovenština	Šariština
Standardizovanost,	domácí prostředí,
kodifikovanost, psaný jazyk,	vernakulární jazyk,
používání ve formálních situacích,	lidová slovesnost,
úředním styku,	neformálnost
v oficiálních záležitostech	a nestandardizovanost
a při školním vyučování	

Zdroj: Markéta Hajská

4.2. Rozšířená diglosie ze dvou perspektiv

Vedle „klasické diglosie“ bychom mohli v borovanském kontextu hovořit také o „rozšířené diglosii“, která by stavěla do antagonistické situace slovenštinu (V) a romštinu (N). Tento koncept je ovšem z několika hledisek komplikovaný.

Předně, jak již jsem zmínila, mluvčí V-kódu (Neromové) neovládají N-kód (romštinu). Čímž se nenaplnuje základní Fergusonova definice diglosie, ve které nalézáme dvě variety jazyka koexistující *napříč celým* společenstvím.

Proto tedy musíme Neromy z popisu této diglosie zcela vyzávorkovat a zaměřit se pouze na rozšířenou diglosii v jazykovém repertoáru borovanských olašských Romů.

V případě trilingvní skupiny je problematické, který jazyk v jazykovém repertoáru olašských Romů považovat za V-kód a který za N-kód. Ukazuje se, že odpovědi na postavení jednotlivých jazyků se budou lišit podle toho, z jakého pohledu se budeme na otázku prestiže dívat.

4.2.1. Etická perspektiva

Z badatelského hlediska (*etická perspektiva*) vyplývá, že (spisovná) slovenština představuje V-kód: představuje jazyk, pro který jsou charakteristické již zmiňované charakteristiky jako standardizovanost, kodifikovanost, psaný jazyk, používání ve formálních situacích, úředním styku, v oficiálních záležitostech a při školním vyučování.

Naproti tomu stojí (kromě již zmiňované šarištiny) olašská a severocentrální romština, jakožto N-kódy, protože se v obou případech jedná o vernakulární jazyky, které se užívají v domácím, neformálním prostředí a nejsou jazykem školní výuky atp.

4.2.2. Emická perspektiva

Jak je tomu ale z *emického pohledu*, z pohledu olašských Romů? Na základě svého výzkumu se domnívám, že z emického pohledu je vnímání hierarchického postavení jazyků mimoběžné. *Pro romskou perspektivu je také příznačné nejednoznačné dělení kódů na vyšší a nižší.* Vnímání prestiže jazyků je svým způsobem dialektické: existují *vedle sebe* dva pohledy na tyto jazyky, dva typy postojů, které střídavě mohou zastávat titíž mluvčí: jde o to, zda se dívám na slovenštinu v kontextu potřeby komunikace s vnějším, neromským světem (vnější dimenze, osa: „out“) a nebo v kontextu života a potřeb Romů a jejich „gádžům“ uzavřené komunity (vnitřní dimenze, osa: „in“). Obě tyto dimenze emické perspektivy se shodnou v otázce postavení severocentrální romštiny jako N-kódu: pokrývá oblast kontaktů se slovenskými Romy, zahrnující neformální, všední situace, obsahově je vyčleněna pro běžná hovorová a konverzační témata. Skutečnosti, že se jedná o N-kód odpovídá i nízká prestiž, kterou má tento jazyk z pohledu Olachů.

Shodné je i postavení olaštiny. I přesto, že je z *etického pohledu* považována za N-kód, v obou emických dimenzích je stavěna jednoznačně jako V-kód. Hlavním

důvodem je zejména vysoká prestiž, kterou v sobě tento jazyk nese. Můžeme hovořit o řadě řečových situací, které jsou formalizované právě v tomto jazykovém kódu. Příkladem mohou být jazykové promluvy jako různé zdravice, průvodní řeči při setkáních, ustálené formy vyprávění, zapřísahávání nebo proklínání, ale také zpívání písní včetně úvodních a koncových proslavů nebo zvyk předávání slova a písňe při setkáních atp. Postavení olaštiny jakožto V-variety je zde patrné, neboť dochází k spontánnímu přepínání kódu dvojjazyčných mluvčích do olaštiny právě v těchto situacích: ve slovenštině nebo severocentrální romštině by taková promluva nemohla proběhnout – taková situace by byla pro všechny zúčastněné jen obtížně představitelná. *Pro Olachy tedy olaština představuje na pomyslném stupni prestiže vyšší příčku než slovenština.*

Postavení slovenštiny je z pohledu olašských Romů poměrně ambivalentní: na jedné straně (dimenze zvnějšku) je to jazyk, který je nezbytný pro veškeré vnější formální záležitosti, jako je styk s úřady, komunikace se sousedy, v obchodech nebo který může pomoci vydělat peníze nebo nalézt si práci. Ovládnutí tohoto kódu tedy může přinášet nesporné výhody a Romové dobře jej ovládající jsou za určitých okolností oceňováni. Na druhou stranu (dimenze zvnějšku) je postoj ke slovenštině ze strany některých informátorů rozporuplný. Z této dimenze emického pohledu představuje slovenština N-kód spojený s nízkou prestiží: jedná se o *gažikanes*, kterým mluvím s „Gádží“ – tedy s těmi cizími, kteří „k nám“ nepatří. Pokrývá domény, které jsou „romskému světu“ cizí a představuje hodnoty, kterými Romové pohrdají. Někteří borovanští Olaši deklarovali, že znalost slovenštiny nepovažují za nezbytnou. Jednotlivec se z jejich pohledu bez znalosti slovenštiny obejde, s pomocí druhých, kteří mu v případě potřeby pomohou s překladem, vysvětlí za něj gádžům potřebné. V osadě žije několik osob olašského původu střední a starší generace, kterých slovní zásoba ve slovenštině je velmi slabá. Tyto osoby ovšem tato skutečnost nikterak nediskvalifikuje ani nestresuje, dokonce žijí na stejné materiální a socioekonomické úrovni jako ostatní členové skupiny. V tomto kontextu není bez zajímavosti, že v borovanské olašské osadě je několik osob ve věku cca 30 – 40 let²⁸ prakticky negramotných, bez schopnosti přečíst a napsat víc než svoje jméno, následkem vysokých absencí ve škole v době svého dětství, hraničících s trvalým nechozením do školy. Tyto informátoři, ale i někteří další Olaši přičítají minimální význam vzdělání i potřebě gramotnosti pro život. Ukazuje se, že z badatelského pohledu dva stěžejní atributy pro V-kód, standardizovanost a kodifikovanost, nepředstavují pro většinu olašských Romů vůbec žádnou hodnotu, a tedy tento znak pro ně nepředstavuje důvod, proč by měla být slovenština považována za jazyk s vyšší prestiží.

²⁸ Negramotnost je zcela běžná i u starší generace. V osadě (ale i v jiných lokalitách) dodnes žijí osoby cca starší šedesátileté, které zažili v dětství kočování během letních měsíců, tudíž téměř vůbec nechodily do školy a jsou zcela negramotní.

²⁹ Slovenštinou v tomto pojetí máme na mysli zejména spisovnou slovenštinu. Zařazení šarištiny v modelu „rozšířené diglosie“ je komplikované a budu se mu věnovat později.

Tabulka 3:
Možné způsoby aplikace pojmu „rozšířené diglosie“
pro popis jazykového repertoáru borovanských olašských Romů

ETICKÁ PERSPEKTIVA

	V-varieta/znaky	N-variety/znaky	
Pohled výzkumníka (analytická rovina)	Slovenština ²⁹	Olašská romština	Severocentrální romština
	standardizovanost, kodifikovanost, psaný jazyk, používání ve formálních situacích, úředním styku, v oficiálních záležitostech a při školním vyučování	domácí prostředí, vernakulární jazyk, neformálnost a nestandardizovanost	domácí prostředí, vernakulární jazyk, neformálnost a nestandardizovanost

EMICKÁ PERSPEKTIVA

	V-variety	N-varieta	
„Dimenze zvnějšku“ (perspektiva potřebnosti komunikace s vnějším světem)	Slovenština (<i>Gažikanes</i>)	Olašská romština (<i>Romanes</i> / <i>Vlašika</i>)	Severocentrální romština (<i>Romanes</i> / <i>Rumungricka</i>)
	V-varieta	N-variety	
„Dimenze zevnitř“ (perspektiva Romů uvnitř osady)	Olašská romština (<i>Romanes</i> / <i>Vlašika</i>)	Slovenština (<i>Gažikanes</i>)	Severocentrální romština (<i>Rumungricka</i>)

Zdroj: Markéta Hajska

Vrátíme-li se k definicím diglosie, vidíme, že jedna ze základních definic diglosie ve vztahu k předpokládané situaci V-varieta = slovenština, N-varieta = romština v případě Borovan v několika ohledech neplatí. Jedná se o tvrzení, že „V – varieta je mluvčími považována v mnoha ohledech za nadřazenou varietě N“ (Pinter, 2011: 5).³⁰

Začlenění etického a emického pohledu pro studium diglosie rozšiřuje a posouvá původní definici diglosie. Ukazuje se také, že členění kódů na „vysoké“ a „nízké“ je svým způsobem redukcující. Vnímání prestiže jednotlivých jazyků je mnohem spleťtější a méně jednoznačné. Zatímco slovenština (gažikanes) je vnímána v určitém kontextu jako vysoký kód, v jiném jako kód nízký. Naopak olaština, jazyk spojený z pohledu Romů s vysokou prestiží, pokrývá domény, které fergusonovská definice diglosie označuje za typické pro nízký kód. Ukazuje se ale, že pojetí jazykových kódů jakožto nízkých a vysokých v intencích této definice je kulturně zatížené, a nereflexivně odlišný hodnotový systém, který Romové vyznávají. Tak tedy dochází k tomu, že standardizovanost, formálnost či psaná tradice, která je vnímána z badatelského pohledu jako znaky „vyššího postavení“, není Romy vůbec považována za podstatnou a nemá vliv na vnímání prestiže jazyka.

5. Prestiž jednotlivých jazyků

Připomeňme si, že někteří sociolingvisté považují otázku prestiže jazykových kódů za hlavní kritérium diglosie (např. Fasold, 1984: 72 – 78). I při popisu diglotické situace v Borovanech z emického pohledu zjistíme, že prestiž jednotlivých jazyků představuje ústřední kritérium pro určení, který jazyk můžeme označovat jako V-kód a který jako N-kód.

Každá jazyková skupina v Borovanech přitom považuje za kód spojený s nejvyšší prestiží vlastní jazykový kód, vnímání prestiže jazyků je tedy silně *suicentrické*. Vnímání vysoké prestiže vlastního jazykového kódu je silně rozvinuto zejména u Neromů a u olašských Romů.

Z pohledu Neromů představuje slovenština³¹ jednoznační a nezpochybnitelný V-kód. Jak již jsem zmínila, obě dvě variety romštiny Neromy nejsou považovány za plnohodnotný jazyk a jejich případná prestiž vůbec není předmětem úvah borovanských Neromů.

Z pohledu olašských Romů je jazykem spojeným s nejvyšší prestiží olaština. Je popisována jako „nejkrásnější jazyk“ (*maj šukar šib*), „náš jazyk“ (*amári šib*). Její užívání je mezi borovanskými Romy nejběžnější, resp. výhradní, pokud jsou partnery v komunikační situaci Olaši. I když procento rodilých Olachů v celé komunitě klesá a obyvatelstvo můžeme považovat do značné míry subetnicky smíšené, olaš-

ská romština se zde stále aktivně používá. To je zajímavý fenomén také z toho důvodu, že se jedná do značné míry o izolovaný jazykový ostrov v regionu, kde je rozšířené užívání severocentrální romštiny a šarištiny. Za hlavní důvod tohoto uchování můžeme (na základě důkladné analýzy sociolingvistické situace v obci Borovany) považovat právě vysokou prestiž tohoto jazyka, spojenou s vysoce pozitivně hodnocenou subetnickou identitou – tj. s olaštvím a dále funkci tajného jazykového kódu, kterému nikdo jiný nerozumí, což může být v určitých situacích cennou devizou.

Mluvní olaština kladou značný důraz na její uchování, což se projevuje také společenským tlakem na nově příchozí neolašské partnery, aby si tento jazyk osvojili. Jak již jsem zmínila, užívání olaštiny je spojené se specifickými jazykovými styly a řečovými situacemi. Je jazykem výchovy dětí i v rodinách, kde početně převládají Rumungři nad Olachy: i zde většinou (až na některé výjimky) hovoří rodiče na děti olašsky (Hajská, 2012).

Severocentrální romština je z pohledu Olachů spojena s jednoznačně nižším sociálním statutem než olašská romština. Je to dáno zejména tím, že je spojena s „Rumungry“, kteří jsou olašskými Romy vnímáni jako nižší a podřadnější Romové než olaští. I přes takřka každodenní komunikaci s mluvčími severocentrální romštiny v tomto jazyce má slovo *Rumungro* (sg.) se používá jako ekvivalent slova *dupko* (resp. známějšího, byť ve zdejší olaštině neužívaného termínu *degeš*).

Poněkud komplikovanou otázkou je vnímání prestiže slovenštiny. Jak již jsem zmínila v části tohoto příspěvku věnující se diglosii, postoj Romů k slovenštině je ambivalentní. V otázce prestiže slovenštiny platí totéž. Slovenština je do určité míry bezesporu V-kódem *ex definitione*, nezbytnou pro styk s vnějším světem, úřady, školou, doktory, knězem, možnými zaměstnavateli atp. Na druhou stranu, je na ní nahlíženo jako na *gažikanes*, k jehož volbě dochází výhradně při konverzaci s Neromy: těmi cizími. V této optice má olaština (jakožto *romanes*) vyšší prestiž než slovenština (jakožto *gažikanes*).

Z pohledu badatele je zajímavou otázkou, zda Romové považují, podobně jako Neromové, spisovnou slovenštinu za prestižnější (V-kód) než šarištinu (N-kód). Z emického pohledu je odpověď jednoduchá: pro obě variety slovenštiny existuje v romštině stejný výraz: *gažikanes*. Žádná další pojmenování pro tyto dva různé jazykové kódy není. Z pohledu některých mluvčích představuje *gažikanes* jednotný kód, mezi popisovaným dvěma varietami se již dále nepřepíná. Jiní borovanští olaští Romové užívají oba kódy slovenštiny a situačně mezi nimi přepínají. Spíše než rozdílnou prestiží oddělují Romové tyto dvě variety slovenštiny jejich užitím: v jakém kontextu a s kým danou varietu použijí. Můžeme se tedy setkat s tím, že podobně, jako je vnímán statusově výše člověk z města než „vidiečan“, je i spisovná slovenština

³⁰ Tomuto tématu se budu více věnovat v oddílu 5. věnovanému prestiži jazyků.

³¹ V porovnání s romštinami je vnímána Neromy jako vyšší kód spisovná slovenština i šariština.

vnímána jako kód s vyšší prestiží. Zdaleka ne za všech okolností se ale mezi oběma varietami takto rozlišuje: kdo hovoří slovensky, hovoří přece *gažikanes*.

Jazykové postoje olašských Romů do značné míry dotváří etnické napětí v obci a také značná izolovanost obou romských komunit od jejich neromských sousedů. Jak již jsem poznamenala, v průběhu posledních 14 let, po které mám možnost atmosféru v obci pozorovat, se oboustranně napjatá a emočně negativně naladěná interetnická atmosféra nezlepšuje, spíše mírně zhoršuje. Pro olašskou komunitu představuje *uzavřenost* strategii přežití, což je téma vhodné na rozpracování v samostatné studii. Uzavřenost ovšem platí pouze interetnicky, směrem ven vůči Neromům, nikoliv směrem „dovnitř“. Sledovaná komunita je značně otevřená a propustná vůči dalším členům příbuzenských a solidárních sítí, kteří dlouhodobě žijí v zahraničí a nebo v posledních letech migrovali do jiných evropských zemí a příležitostně se vrací. Možnost odejít do zahraničí je Olachy neustále zvažovaná – a tak můžeme hovořit o mnoha borovanských rodinách jako o „jednou nohou na odchodu“. To má vliv i na vnímání slovenštiny jakožto N-kódu: ze zkušenosti příbuzných v Belgii, Francii nebo Velké Británii vyplývá, že za hranicemi hraje tento řečový kód pramalý význam. Plán odejít z Borovan pryč deklaruje nebo deklarovala většina borovanských rodin, někteří z nich již v zahraničí nějaký čas strávili.

Závěr

V této kapitole jsem se snažila načrtnout dílčí rysy jazykových postojů borovanských olašských Romů k třem místně užívaným jazykům, respektive ke čtyřem místně užívaným jazykovým kódům. Věnovala jsem se popisům jazykového repertoáru tří jazykových komunit obyvatel obce Borovany, jazykovým doménám těchto jazyků a způsobům akvizice dalších jazyků u olašských Romů.

Závěry, které z mé studie plynou, je možné označit na jedné straně za postřehy, které mohou obohatit bádání na poli sociolingvistického studia Romů a jejich (nejen) jazykového kontaktu s majoritním obyvatelstvem. Ukázala jsem, že *vnímání prestiže jednotlivých jazyků v Borovanech je silně suicentrické a etnocentrické: každá jazyková skupina v Borovanech považuje za kód spojený s nejvyšší prestiží vlastní jazykový kód*.

Postoje k jednotlivým jazykovým kódům jsou kontextuální a značně ambivalentní. *Dělení jazyků na funkčně specifické „vysoké“ a „nízké“ kódy se však právě z důvodu, že v různých kontextech mají různé jazyky různou prestiž, ukazuje jako příliš statické a kategorizující*. Při snaze vysvětlit rozdílné postavení jednotlivých jazyků jsem dospěla k doplnění studia diglosie tím, že jsem ji rozšířila o dvě antagonické perspektivy: „etický“ (vnější) a „emický“ (vnitřní) pohled na prestiž jednotlivých jazyků. Zde jsem ukázala, že není možné vytyčit jednoznačnou škálu ja-

zykových postojů podle jejich prestiže od nejvyšší k nejnižší a podobně, že nelze jednotlivé jazyky jednoduše označit za vysoké nebo nízké kódy. S tím souvisí také zjištění, že *klasický badatelský pohled na diglosii je při uplatňování na popis jazykového repertoáru Romů problematický z toho důvodu, že je značně kulturně zatížený: neakcentuje odlišný hodnotový systém společnosti, která není založena na tradici účtů k scolarizaci a vzdělanostní tradici*.

Dospěla jsem k závěru, že majoritní společností vysoce ceněné atributy slovenštiny, jako je její standardizovanost a kodifikovanost, představují pro olašské Romy pramalou hodnotu.

Dalším závěrem této kapitoly je rozšíření pohledu na akvizici dalších, nemateřských jazyků ze strany studovaného romského společenství. Na základě svého dlouholetého výzkumu jsem dospěla k závěru, že *akvizice dalšího jazyka je shodná bez ohledu na to, o jaký jazyk se jedná* (slovenština, čeština, maďarština atp), *avšak zásadně se liší způsob a průběh akvizice dalšího romského dialektu (romanes) od akvizice dalšího neromského (gažikanes) jazyka*.

Jiné závěry mého příspěvku překračují pole sociolingvistiky a mohou sloužit jako doplnění sociálně antropologického bádání o Romech v kontextu jejich soužití s majoritní společností.

Z mého bádání vyplývá, že *jazyk a jeho aktivní užívání je reprezentantem nejen etnické příslušnosti, ale i sociálních a společenských statusů*. Interakce Romů s Neromy v podobě vzájemné komunikace tak v sobě automaticky (i když často implicitně) takovéto postoje obsahuje. Ukazuje se, že interetnické vztahy mají vliv na sféru jazyka a jazykových kompetencí. Etnické napětí a segregace Romů v rovině faktické (na poli vzdělávání, bydlení či trhu práce) i symbolické a sociální (minimum sociálních vazeb Romů s Neromy, vžitá představa Neromů o hierarchicky podřadném postavení Romů) má jednoznačný vliv na posilování významu romského jazyka na straně Romů a na vyšší frekvenci komunikace v romštině, a to i při vzájemné interakci Romů s Neromy. Užívání romštiny potom může vést na straně Neromů k prohlubování negativních nálad vůči Romům.

Etnické napětí má ale vliv i na jazykové kompetence Romů ve slovenštině: čím jsou kontakty Romů s jejich neromskými sousedy četnější a vitálnější, tím plynulejší a bezproblémovější jsou kompetence Romů v místní varietě slovenštiny, v případě Borovan v šarištině. Například ovládání spisovné slovenštiny na úkor místní variety nebo dialektu slovenštiny může být typické pro akvizici slovenštiny pouze v rámci školy, tedy může značit nízkou míru interetnických kontaktů jedince či jeho rodiny s lokální neromskou societou.